LENIN ÉS GOETHE

LENIN ÉS SHAW

LENIN

ÉS A KÜLFÖLDI IRODALOM

LENIN ÉS GOETHE

LENIN ÉS SHAW

MAGYAR HELIKON

1957

FORDÍTOTTA

S. NYIRŐ JÓZSEF

A fordítást az Inosztrannaja Lityeratura című szovjet folyóirat 1957. évi 3. és 4. száma alapján közöljük.
A fordítást ellenőrizte: Hetényi Pál
Felelős szerkesztő: Bíró Lívia
Műszaki vezető: Földes György
Megjelent 5000 példányban
Felelős kiadó: a Kisipari Szövetkezeti Kiadóvállalat igazgatója
Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 6955 —
Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató

A lenini művészetelméleti hagyaték sok kérdése közt kevéssé feldolgozott terület Lenin és a világirodalom kapcsolata. Lenin külföldi írókkal foglalkozó cikkeit, leveleit, kijelentéseit, irodalomkritikai megjegyzéseit, valamint lapszéli jegyzeteit és fordításait mind ez ideig nem rendszerezték, még bibliográfiai szempontból sem vették számba. Számos dokumentum meg sem jelent nyomtatásban.

Lenin irodalommal kapcsolatos megjegyzései nemcsak széleskörű tájékozottságára és érdeklődésére utalnak, hanem általánosabb jelentőségűek. Kitűnő példák a műalkotások eszmei elemzésére, a művészi igényesség értékelésére, a művészi eszközök alkalmazására a politikai harcban.

Lenin irodalmi érdeklődésének köre óriási. Publicisztikájában is találkozunk az ókor költőivel és drámaíróival; jól ismerte a „régi nagy német költészet" mes-

tereit, az angol, amerikai és francia irodalmat. Belga, norvég, dán és holland írók műveire is találunk nála utalásokat.

Lenin élesen bírálta a reakciós irodalmi műveket, és nagyra becsülte a tehetséges kommunista írók könyveinek művészi erejét. Állást foglalt a művészet eszmeisége és népi jellege, a realista és típust alkotó művészi ábrázolásmód mellett. Mindenütt hangsúlyozta az irodalom nagy nevelő szerepét.

Az „Inosztrannaja Lityeratura" szovjet folyóirat nemrégiben hozzákezdett e gazdag lenini hagyaték összegyűjtéséhez, feldolgozásához. Az eddig megjelent anyagokból közöljük a Lenin és Goethe és a Lenin és Shaw-témákat. Szándékunk majd a többi tanulmányt is a magyar olvasó elé bocsátani.

A kiadó

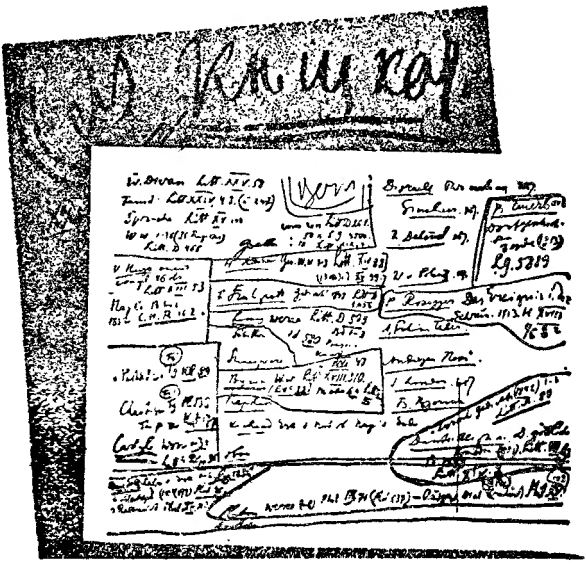

Ezen a fakszimilén Lenin 1916-ban készült zürichi jegyzetfüzetének egyik utolsó oldalát látjuk.

„NB. Könyvek a katalógusokból" – írta rá Lenin a füzet fedőlapjára. Engels, Zetkin, Mehring cikk-kivonatok, valamint más történelmi dokumentális, bibliográfiai és statisztikai jegyzetek után Lenin kiírta magának a berni könyvtár katalógusából az őt érdeklő szépirodalmi műveket is. Az elsők közt találjuk Goethe „Nyugat-keleti Diván"-ját (West-östlicher Divan), a „Faust"-ot, a „Rímes strofák"-at, a költő összes mú-

veinek legteljesebb kiadásait; Victor Hugo összes műveinek 46 kötetes kiadását és híres pamfletjét, a „Kis Napóleon"-t. Ezután Heine összes műveinek 9 és 13 kötetes kiadása következik; majd Ferdinand Freiligrathnak, Marx és Engels barátjának és harcostársának egyik első verseskötete; Goethe idősebb kortársának, Lessingnek művei, Byron műveinek angol és német nyelvű kiadása; Carlyle „Past and Present", „Chartism" című és más munkái, Berthold Auerbach „Falusi elbeszélései"-nek három kötete (Schwarzwälder Dorfgeschichten), Roseggertől „A schruni eset".

Lenin Dante „Isteni színjáték"-át és lírai költeményeit német nyelven jegyezte elő, Ibsent, Schillert és Shakespeare-t pedig külön kijelölte. A jegyzéket Arisztotelész és Platón művei zárják be.

A berni könyvtár akkoriban – a jegyzetekből ítélve – nem rendelkezett egyes angol, német, norvég, dán és amerikai írók, például Disraeli, Polenz, Schnitzler, Dehmel, Björnson, Nexő, Upton Sinclair és Jack London Lenint érdeklő könyveivel. A füzet más oldalain Lenin ugyanilyen gondosan kijegyzi Mérimée, Daudet, Rousseau és Chénier könyveinek bibliográfiai adatait. S a berni könyvtáron kívül alaposan tanulmányozza a neuchâteli, a luganói és más svájci könyvtárak katalógusait is.

V. JAKOVLEV

LENIN ÉS GOETHE

I

Csak úgy válhatunk kommunistává, tanította Lenin, ha emlékezetünket az évszázadok során felhalmozott szellemi értékek ismeretével gazdagítjuk. Ilyen szellemi érték a világ művészetének kincsesháza is. Lenin és a világirodalom kapcsolatának sokrétű témájában fontos helyet foglal el Leninnek Goethéhez való viszonya. Lenin Goethét „a régi nagy német költészet" legjobbjának tartotta. Irodalmi hagyatékában az olvasó gyakran találkozik Goethe drámáiból és lírai alkotásaiból vett költői alakokkal, goethei aforizmákkal és szembeállításokkal, találó epigrammákkal, szállóigévé vált költői kifejezésekkel.

Lenin igen nagyra becsülte Goethe „Faust"-ját. E mű költői motívumai már ifjúkorában hevítették képzeletét. A „Faust"-tól nem vált meg a száműzetésben és az emigrációban sem, élete utolsó éveiben is gyakran olvasgatta. Elő-elő-

vette a „Faust"-ot a párt megalapításának hajnalán, az 1905-ös és az 1917-es forradalom viharos napjaiban, az első világháború idején, s hivatkozott Goethe tragédiájára a forradalom utáni időszakban írt munkáiban is. Lássuk hát Lenin műveit és a memoár-írók tanúvallomásait.

A kilencvenes évek vége. Lenin száműzetésben él Susenszkojéban, a távoli tajgák mélyén megbúvó kicsiny faluban. Itt, a fővárostól sok ezer mérföldre minden könyv, minden kötet drága kincs. S mint Krupszkaja írta „Mi tetszett Iljicsnek a szépirodalomból" című cikkében, Lenin magával vitte Szibériába Goethe „Faust"-jának német nyelvű kiadását is...

A század eleje. Lenin külföldre utazik, hogy megvalósítsa még a száműzetésben megfogant tervét: a pártalakítás gondolatát. A határállomáson a cári csendőr összeállítja „Uljanov úr" könyveinek jegyzékét. S e könyvek közt csak két szépirodalmi művet találunk, Nyekraszov verseit és a „Faust"-ot.

A nagy költők alkotta alakok és szállóigék lépten-nyomon felbukkannak Lenin századfordulói munkáiban. Lenin Nyekraszov „Magvetői"-hez hasonlítja a szocializmus propagandistáit. Kicsúfolja az opportunistákat, mert szolgailag szajkózzák, amit a „legfrissebb könyvben" olvastak – akárcsak Nyekraszov „Szása" című elbeszélő költeményében a kétbalkezes

Lev Agarin. Kíméletlenül ostorozza az orosz dolgozó parasztság ellenségeit, a feudál-„epigonokat". A Nyekraszovtól vett költői motívumokkal a „Faust" szatírikus alakjaira való hivatkozások vegyülnek. 1901 őszén „Az agrárkérdés és a »Marx-kritikusok«" című cikkében a Bulgakov-féle revizionistákat támadja. „A »tárgyilagos« tudósnak (mármint a revizionistának. – *A ford.)* az a kötelessége, hogy buzgalommal gyűjtsön apróbbnál apróbb tényeket, megnézzen mindent »egyrészről« és »másrészről«, »menjen sorjában könyvről könyvre, lapról lapra« (mint Goethe Wagnere), és eszébe ne jusson, hogy következetes nézetek kidolgozásával bíbelődjék és általános képet alkosson az egész folyamatról a maga teljességében." (Lenin Művei. 5. köt. 194. old.)

Lenin mélységes politikai értelmet tulajdonított ennek a hasonlatnak. Wagner ugyanis nem szorgalmas tudós, aki gondosan gyűjti a tényeket. Wagner meggyőződéses skolasztikus. Faust számára Wagner – akárcsak Lenin szemében Bulgakov és a többi „legális marxista" – „férgeknél silányabb földi féreg" (I. rész, 23. old.*).

* Itt és a továbbiakban a Faust-idézeteket a következő két forrásból vettük: *Goethe.* Faust. I. rész. Sárközi György fordítása. Szépirodalmi Kiadó 1953.; *Goethe.* Faust. II. rész. Kálnoky László fordítása. Új Magyar Könyvkiadó 1956. – *A ford.*

„A város kapuja előtt" című jelenetben Faust az egyszerű emberek körében *embernek* érzi magát, Wagner pedig undorral látja, hogyan mulat a gyűlöletes „pórnép". Faust és Wagner konfliktusa két világnézet összeütközése, az alkotás és a skolasztika, a nép szolgálata és a halva született „tudomány a tudományért" elv közti konfliktus.

De eszmei szempontból is találó ez a hasonlat. Lenin e sokrétűen bemutatott művészi figurákban felfedezte az aktuális politikai irányzatosságot. Hiszen Wagner képes a legkülönbözőbb metamorfózisokra. Ő vált „legális marxistává" is, bundistává is, mensevikké is. Lenin igen jól látta, mivé válhatnak az új történelmi körülmények közt a művész tollával pontosan megrajzolt szociálpszichológiai vonások hordozói. A wagnerek az eleven gondolat és az eleven élet ellenségei. Lenin az opportunistákat a „Faust" e szereplőjéhez hasonlítja.

Jellemző, hogy Bulgakov villámgyorsan megjárta sok polgári értelmiségi tipikus útját: eljutott „a marxizmustól az idealizmushoz" – s ez út végéhez is elérkezett... az egyházi méltóság felvételével. Csaknem egyidőben Lenin írásával Bulgakov nekirontott a „Faust"-nak és kijelentette, hogy a tragédia hőse „tetőtől talpig német, akiből olykor a filiszterség bűzlik".

1903 őszén Lenin újra előveszi a „Faust"-ot. Az „Iszkrá"-ban közli „A Bund helyzete a pártban" című cikkét, amelyben kigúnyolja a proletár nemzetiségi politika meddő, bundista „logikus elemzését". A zsidó dolgozók asszimilálódásának cionista ellenzőit emlékezteti Mefisztó szarkasztikus szavaira, melyeket az ostoba Tanítványhoz intézett: „Mein teurer Freund, ich rat' Euch drum zuerst Collegium Logicum!" „Azt tanácsolnám én tehát, hallgass először logikát." (I. rész, 64. old.) – ajánlja Lenin a szociálcionizmus teoretikusainak. A Bund számító, botcsinálta politikusait az ostoba Tanítványhoz hasonlítja, aki csak azt az igazságot keresi, amelyik egyszerű és ... minél előnyösebb.

1905. Lenin „A párt újjászervezéséről" című cikkben megemlíti, hogy az értelmiség szépen értekezik arról, hogy tenni kell, a munkások pedig cselekszenek, eleven életté változtatják a „szürke elméletet".

Goethe híres költői aforizmája az eleven, örökké viruló élet fölényét hirdeti. Az élet színeit, árnyalatait a „szürke elmélet" a maga elvontsága miatt nem tudja visszatükrözni. Goethe szavait Lenin háromszor is megismétli a cikk befejező részében. „Mind a kongresszuson, mind a konferencián megteremtettük a párt egyesítésének »szürke elméletét«; munkás-

elvtársak! segítsetek nekünk ezt a szürke elméletet eleven életté változtatni!". (Lenin Művei. 10. köt. 24. old.)

Lenin politikailag kiélezte ezt az antitézist, amelyet Goethe aforisztikusan finom formában fejezett ki. Ez az antitézis még többször visszatér a lenini publicisztikában.

1914. Lenin instrukciókat dolgoz ki a brüsszeli „egyesítő" tanácskozásra kiküldött bolsevik delegáció részére. S itt újra azt bizonyítja, hogy a munkások tömegmozgalmának gyakorlata nem kevésbé fontos, mint az elmélet. Csakis a gyakorlat ellenőrzi kellőképpen az elméleti elveket. S Lenin ismét idézi azt az aforizmát, amelyet Goethe Mefisztó szájába ad. „Szürke, öcsém, minden teória, s az élet aranyfája zöld" (I. rész, 68. old. és Lenin Művei. 20. köt. 50. old.) – fejezi be Lenin az elmélet és a gyakorlat összefüggésének elemzését.

Világháború. A hazájától elszakadt Lenin „szembe úszik az árral", a szociálsovinizmus zavaros hullámaival. Ezekben a nehéz, keserű napokban is a „Faust"-ot veszi elő. 1916 áprilisában Krupszkaja Zürichből ír Karpinszkijnek, aki Lenin helyettese volt a kiadói vonalon: „Vlagyimir Iljics kéri, küldjenek neki könyvtári könyveket. Kéri Csehov leveleit, Gorkijtól valami újat, ha van, s a Faustot, oroszul."

Csehov, Gorkij – Lenin kedvenc orosz írói, s megint a „Faust". Iljicsnek megint szüksége van Goethe könyvére. S „A dialektika kérdéséhez" című vázlatot megint „az eleven, termékeny, igaz, hatalmas, mindenható, objektív, abszolút emberi megismerés élő fájá"-t példázó hasonlattal zárja le. *(Lenin:* Filozófiai füzetek. Szikra 1954. 343. old.)

A háború éveiben Lenin könyvet ír az imperializmusról. A közgazdasági és a politikai irodalom egész hegyeit tanulmányozza. De a berni könyvtár katalógusában lapozgatva itt is kikéri a költő hozzáférhető műveit. Kiírja többek közt a „Rímes strófák"-at és a „Nyugat-keleti Diván"-t, Goethe műveinek harminchat-, húsz- és tízkötetes kiadását, s természetesen a „Faust" külön kiadását.

A berni könyvtár Goethe-archívumából Lenin kijelölte a szövegkritikai szempontból legmegbízhatóbb kiadásokat.

1917. Lenin ismét hazájában van. Hazatérése után csakhamar kiadja a „Levelek a taktikáról" című füzetet. Szembeállítja az örökké élő fejlődést a megcsontosodott elméleti dogmákkal, az eleven marxizmust a kamenyevi doktrinerség holt betűivel. S új művében mint összegező következtetés megint felbukkan az elmélet és a gyakorlat antitézise.

Október előtt. Lenin az Ideiglenes Kormány rendőrkopói elől Fofanova kon-

spirációs szállásán rejtőzik. Irányítja a bolsevik párt egész tevékenységét, fáradhatatlanul dolgozik, s ritka szabad perceiben kedvenc költőit, Puskint, Lermontovot és Goethét olvassa. Ismét elolvassa a „Faust"-ot, ezúttal N. A. Holodkovszkij fordításában, s ahogy Fofanova írja visszaemlékezéseiben, Lenin a beszélgetések során az általa nagyra becsült zseniális mű „eredetijének ragyogó ismeretéről" tett tanúságot. A Tudományos Akadémia éppen azokban a napokban – 1917. október 17-én – ítélte oda a Puskin-díjat Holodkovszkijnak a „Faust" fordításáért, megállapítva, hogy a széleskörű tudományos felkészültség és a kitűnő verselési készség lehetővé tette a fordítónak, hogy „mindenki másnál" jobban elmélyüljön a „Faust" tartalmában és költői mondanivalójában. Lenin, írja Fofanova, „csaknem a szakember hivatásos érdeklődésével beszélt a fordítás erényeiről, a fordító nehéz munkájáról". Méltóan értékelte a tudós költő gondos és lelkiismeretes munkáját, amelyet az még ifjúkorában – 1878-ban – kezdett el, s élete utolsó napjáig folytatott, fáradhatatlanul csiszolgatva a fordítást.

– Hiszen ez a legjobb fordítás... Látja, miféle emberek vannak! Entomológus, aztán nézze, milyen csodálatos fordítás – mondogatta Lenin azokban a napokban Fofanovának.

Győz az Októberi Forradalom. Lenin vezeti a világ első munkás-paraszt államát. Éppen most válik gyakorlattá az elmélet, most élteti, módosítja, javítgatja a gyakorlat az elméletet. Lenin a szocialista építés minden lépését sokkal fontosabbnak tartja tucatnyi kiváló általános értekezésnél, amely a szocializmusról szól. A „Hogyan szervezzük meg a versenyt?" című cikkben újra hivatkozik, ezúttal új módon, a költő aforizmájára.

1920. Lenin közli „Egy újságíró jegyzetei" című írásait. Otto Bauer „Út a szocializmushoz" című brosúráját bírálva Lenin megállapítja, hogy a szocializmusba való békés átmenet előnyös a dolgozók számára, de ennek sajátos történelmi helyzet az előfeltétele: az, hogy a proletariátus győzelme abszolút szilárd legyen, a tőkések helyzete reménytelen és a munkásosztály előtti őszinte behódolásuk elkerülhetetlen legyen. Harminchét évvel ezelőtt nyoma sem volt ennek. S Lenin Bauerban rögtön felismerte az új Wagnert.

„Bauer mintaképe a vaskalapos szőrszálhasogatónak..." Jól bemagolt bizonyos dogmákat, csak szajkózta azt, amit kívülről megtanult, mert – s itt következik a megsemmisítő ítélet: „nem tud gondolkodni". Lenin szarkasztikusan jellemzi Bauert, aki Wagnerhez hasonlóan „valószínűleg a legerényesebb családapa, a

legbecsületesebb polgár, tudományos könyvek igen lelkiismeretes olvasója és írója". A kutatók ezt a jellemzést kommentálva rendszerint Faust és Wagner párbeszédét idézik a tragédia első részéből. Ezt cselekszi Saginyan is Goethe-monográfiájában. Wagner azonban a „Faust" második részében is megjelenik mint hírneves tudós a maga tudományos jelentéktelenségében. Mefisztó itt könyörtelenül kigúnyolja monológjában:

De ti jól választottátok a mestert,
a nemes Wagner doktort, ő közismert.
Ő a tudósvilág fő csillaga!
Ő tartja össze azt ma; általa
bővül a bölcsesség naponta...
Ő a katedra óriása,
kulcsos Szent Péter földi mása,
a Lentit s Fentit ő feltárja nyomban.
Ma ő a láng és ő a szikra,
hír s név, ha másé, nem szilárd;
Faustét is elhomályosítja,
ő az, ki mindent feltalált.

(II. rész, 108. old.)

Az „ausztromarxizmus" gyászteoretikusa napjaink Wagnere. Hiszen, mondja Lenin, „a Krisztus születése utáni 1919. esztendő nyarán, Bécs városában, a kapitalisták »négykilenced« jövedelmének »rendezett« és »szabályozott« elvételét hirdetni – ezt csak vagy elmebeteg, vagy

pedig a régi nagy német költészetnek az a régi hőse teheti, aki »egyik könyvet a másik után« gyönyörrel falja . . .” (Lenin Művei. 30. köt. 360–361. old.) S ez a hős – Wagner.

Véget ér a polgárháború. Lenin előtt újabb elméleti és gyakorlati problémák vetődnek fel. Mint mondogatni szokta, egyre gyakrabban tanácskozik Marxszal. S ismét eszébe jut a „Faust”. 1921. június 6-án arra kéri titkárnőjét, Fotyijevát, hogy szerezze meg neki „egy kis időre *Heiné*-t, a kétkötetes versgyűjteményt, és *Goethét*, a Faustot, mindkettőt németül, lehetőleg kis formátumban . . .”

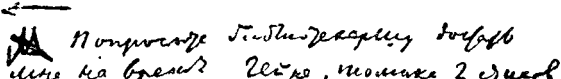

Lenin 1921. június 6-án Fotyijevához intézett levélkéjének fakszimiléje.

A múlt század végétől egészen élete utolsó éveiig Lenin állandóan vissza-visszatér a „Faust”-hoz.

„Kezdetben volt a Tett” (I. rész, 42. old.), „minden a tett” (II. rész, 242. old.) – Faust e szavai, melyek az első és a második részben hangzanak el, mottójává válhatnak az egész tragédiának. Természetes tehát, hogy Lenin felfigyelt az em-

beriség boldogságáért vívott harc költői manifesztumára. A nagy gondolkodó és forradalmár közel érezte magához a „Faust" lázadó motívumainak szellemét. Ez talán jobban megmagyarázza Lenin érdeklődését Goethe tragédiája iránt, mint „a tragédia tételeinek és alakjainak életszerűsége", amire Saginyan hivatkozik.

Lenin éppen abban a korban becsülte nagyra Goethét, amikor Oroszországban harcba szállt hagyatéka ellen az egész ideológiai reakció a dekadens Balmonttól és az obskurantista Szergej Szolovjovtól kezdve a polgári liberális Ovszjanyiko-Kulikovszkijig. Az idealisták minden oldalról – esztétikai, etikai és filozófiai oldalról – ostromolták a „Faust"-ot. Balmont szemében Goethe zseniális műve csupán „tények és jelenetek roppant káosza, amelyben sem szerves elrendezettség, sem költői harmónia nincs". „Szergej Szolovjov lelkész" pedig elsősorban a vallás ellenségét látta Goethében. „Goethe és a kereszténység" című értekezését a februári forradalom napjaiban közölte a „Bogoszlovszkij vesztnyik" („Teológiai közlöny". – *A ford.).* Ovszjanyiko-Kulikovszkij még tovább ment. A „Faust" szerinte „könyörtelen, rosszindulatú, kegyetlen" könyv, a tragédia hősei pedig „absztrakciókat beszélő" „sápadt sémák" ... Ezek a reakciósok gyűlölték Goethét és féltek tőle.

II

Lenin a tragédiából idézett részeket maga fordította. Kifejezően, a maga tartalmi sokrétűségében és tömörségében igyekezett visszaadni Goethe költői, aforisztikus fogalmazását.

Az első, amit Lenin Goethétől idéz, Wagner replikája, aki Fausttal vitatkozva a szellemi fejlődésnek csak egy formáját ismerte el: „egyik könyvet a másik után, egyik lapot a másik után" falni.

Az eredeti szöveg („von Buch zu Buch, von Blatt zu Blatt") lenini fordítása *betű szerint* nem egyezik a „Faust" egyik orosz fordításával sem.

Legtöbbjük nem őrizte meg az eredetinek sem szavait, sem aforisztikus tömörségét, sem szabatos mondattani parallelizmusát. Lenin saját fordításában tolmácsolta Wagner replikáját. Ugyanígy járt el Mefisztó aforizmájával is: „Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, und grün des Lebens goldner Baum."*

Lenin fordítása megőrizte Goethe költői jelzőjét, amely az elméletet „szürkének" mutatja be a sokszínű, sokrétű, sokoldalú élettel szemben. A „grau" „szürkét" és „őszt" is jelent – mind közvetlen, mind átvitt értelemben. Sok orosz fordító a német szó második értelmét választotta.

* Magyar fordítását lásd e kötet 16. oldalán. – *A ford.*

Ezek „ősznek" nyilvánították az elméletet, tehát ósdinak, elavultnak, kiöregedettnek, idejét múltnak. De hiszen elméletek vannak egészen fiatalok, sőt gyermekcipőben járók is, amitől még korántsem válnak örökzölddé, az élethez hasonlóvá! S Lenin reprodukálja az eredeti jelzőt, ellentétben azokkal a fordítókkal, akik az elméletet csak „száraznak", „unalmasnak", „meddőnek" tartották, az élet *örök* fáját pedig „virágzónak", sőt „édesnek".

Egyik orosz fordítással sem egyezik az aforizmának az a szabatos mondattani felépítése sem, amelyet Lenin talált meg saját fordításában.

Lenin szerint Goethe aforizmája metaforikusan megfogalmazta a materialista ismeretelmélet egyik sarktételét. A lenini meghatározás szerint a gyakorlat kritériuma választja el az illúziót a valóságtól, s igazolja, hogy elképzeléseink összhangban vannak-e a dolgok objektív természetével. Az objektív filozófiai értelmet tekintve ugyanezt mondta Goethe is a költői hasonlat nyelvén.

III

Ha már a „Faust"nál tartunk, foglalkoznunk kell Sztálin egyik megjegyzésével. 1931-ben Sztálin Gorkij „A Lány és

a Halál" című költeményének utolsó oldalára ezt írta: „Jobb Goethe »Faust«-jánál. *A szerelem legyőzi a halált.*"

Gorkij csodálatos meséje valóban elbűvöl költői bájával. De aligha jogos szembeállítani Gorkijnak ezt az ifjúkori művét Goethe alkotó munkásságát betetőző remekművével, hat évtized gigászi munkájának eredményével. A sok tekintetben alkalmi jellegű, futólagos megjegyzés körül – amelyet szerzője korántsem a nyilvánosságnak szánt –, miután a „Komszomolszkaja Pravda" 1937. október 20-án közölte, terjedelmes irodalom burjánzott el. Sok kutató nekilátott, hogy bebizonyítsa, mennyivel tökéletesebb Gorkij meséje a „Faust"-nál. A Gorkij-könyvbe írt széljegyzetet úgy értékelték, mint a „Faust"-ról szóló irodalom gazdagítását, amely megvilágítja az egyetemes művészettörténet legfontosabb problémáit. Ideje leszámolnunk ezzel az érveléssel. A marxizmus–leninizmus egyik fő követelménye, hogy a jelenségeket és a folyamatokat csakis történelmileg, csakis más jelenségekkel és a történelem konkrét tapasztalataival összefüggésben vizsgáljuk. Történetellenes a klasszikus örökségnek az a szemlélete, amikor egyes irodalomtörténészek későbbi művészeti eredményeket „jobbnak" nyilvánítanak az elődök műveinél. Csakugyan, helyénvaló-e skrupulózusan megállapítani, mennyivel

„jobb" mondjuk Shakespeare Homérosznál, vagy Victor Hugo Shakespeare-nél? „Jobb"-e Puskin „Poltavá"-ja az „Igor-éneknél", vagy Majakovszkij „Csudajó!"-ja Nyekraszov „Ki él boldogan Oroszországban"-jánál? Az effajta szembeállítás történelemellenes, s ezért meddő. Homlokegyenest ellenkezik azokkal a közismert nyilatkozatokkal is, amelyeket Marx, Engels, Lenin, Plehanov, Belinszkij, Csernisevszkij, sőt maga Gorkij tett Goethéről. Sztálin csupán Gorkij költeményének életigenlő pátoszát hangsúlyozta, a töménetlen kommentátor pedig sietett kijelenteni, hogy „A Lány és a Halal" összehasonlíthatatlanul mélyebb, bölcsebb mű, mint a „Faust". Az effajta állítások lassanként előítéletté kristályosodtak. Egyes Gorkij- és Goethe-kutatók és irodalomtörténészek könyvről könyvre, nyakra-főre bírálat nélkül idézgették ezt a megjegyzést.

Meg kell vizsgálnunk a legelterjedtebb nézeteket, amelyeket nagyon sok kutató vallott, vagy amelyek legalábbis még ma sincsenek megcáfolva. *„Jobb a »Faust«-nál"* – ilyen címet adtak a Gorkij költészetéről szóló egyik munkának. A szerző ebben a cikkben oda lyukadt ki, hogy „A Lány és a Halál" abszolút *esztétikai* fölényben van a „Faust"-tal, s általában „Gorkij költészete Goethe költészetével szemben". A kritikus ezt a fölényt abban fedezte fel, hogy „Gorkij bámulatos tüne-

ményességgel (?!), plasztikusan hangsúlyozza azt a *forradalmi jelentőséget*, amelyre az igazi szerelem elkerülhetetlenül szert tesz a társadalmi rossz ellen, az antagonisztikus osztálytársadalom járma ellen vívott harcban."

Ezzel az állítással ellentétben a szerelemnek, még a legigazibb és legszenvedélyesebb szerelemnek is, kissé más, szerényebb szerep jut a forradalmi harcban. Nem minden szerelem és korántsem elkerülhetetlenül tesz szert forradalmi jelentőségre. Ez az érzés egyébként megvan az uralkodó osztályokban is.

Egyesek Gorkij meséjében a pesszimizmusnak az optimizmuson aratott győzelmét látták, jóllehet Goethe tragédiáját Faust optimizmustól duzzadó, s a Gorkij-kutatók állításával ellentétben korántsem „a pesszimizmus virágaival" ékesített monológja zárja le, amely a szabad föld szabad népéről szól. Pedig egyesek egészen odáig mentek, hogy a Lányban megtestesül „a történelmi optimizmus" elve, amely vonás „mindig megvolt az oroszországi forradalmi proletariátus jellemében, a szocialista korszak szovjet emberében pedig még jobban megerősödött, gazdagabb, világosabb lett . . ."

De elvégre a mese hősnőjének magatartásában, gondolkodásmódjában, nyelvében nincs semmi specifikusan proletár, forradalmi, szocialista. A Lány korántsem

testesíti meg a proletár forradalmiságot és a szovjet hazafiságot.

Alaposan felül kell vizsgálnunk azt az elterjedt hibás elképzelést, hogy Gorkij költeménye esztétikailag tökéletesebb Goethe „Faust"-jánál. Ezzel egyáltalán nem csökkentjük „A Lány és a Halál" erényeit – hiszen ez a földi, emberi, egészséges, derűs, érzéki, erőteljes szerelem lírai himnusza. Nem szabad meghamisítani az objektív esztétikai kritériumokat, ez méltatlan a szocialista realizmus irodalmához.

Sztálin alkalmi megjegyzéséből az irodalomtudósok szemmelláthatóan hibás következtetéseket vontak le. Ebben is kifejeződött a káros, antimarxista, antileninista személyi kultusz.

A történelmi személyiségek hibáinak bírálata nem árnyékolhatja be erényeiket és érdemeiket. Ebből az elvből indul ki a Szovjetunió Kommunista Pártja is, amikor harcol mind a személyi kultusz következményei és maradványai ellen, mind e harc pártellenes kiforgatása ellen.

IV

A berni könyvtár már említett katalógusából Lenin kiírta „A rímes strófákat", amelyekben a költő a korabeli filiszterséget bélyegezte meg.

Goethe már a „Faust"-ban kirohant a filiszteri „mértékletesség" ellen. A tragédia hőse dühösen mondja:

„Hogy mondj le erről! Mondj le arról!
ez az az örök nóta, mely
mindenkinek fülébe száll,
S míg élni és kínlódni kell,
Minden óránk így kornyikál."

(I. rész, 52. old.)

Lenin megvetette a hírhedt politikai mértékletességet – az ellenforradalmiság titkos álnevét. Goethe szövetségesünk ebben a harcban is. Rengeteg „xéniája" közül, amelyek korántsem mindig rövidek, Lenin egyet választott ki, amely legtalálóbban jellemzi a filisztereket.

„Kik azok a »népbarátok«..." című könyvében Lenin arról írt, hogy a liberális narodnyikok igyekeznek a cári kormány kedvében járni. Gyilkos gúnnyal ostorozta őket, rájuk húzva az olyan emberekről szóló orosz közmondást, akik istenfélelmükben akár a földet verik homlokukkal. A közmondás aláhúzza a liberális-narodnyik program korlátoltságát, de nem fejezi ki szánalmas, gyáva filiszterségét. S Lenin ekkor Goethét idézi. „Emlékeznek a nyárspolgár német meghatározására?" – kérdezi az olvasóktól, s kis eltéréssel németül idézi a „Rövid xéniák" hatodik szakaszának négy sorát:

Was ist der Philister?
Ein hohler Darm,
Voll Furcht und Hoffnung,
Dass Gott erbarm.*

„A mi esetünkben ez a meghatározás nem egészen megfelelő – folytatja aztán Lenin. – Ami az istent illeti... az isten nálunk csak egészen a második helyen következik. Ezzel szemben a felsőbbség – az másvalami. S ha ebben a meghatározásban az »isten« szó helyébe a »felsőbbség« szót állítjuk – az oroszországi humánus liberális »népbarátok« eszmei fegyvertárának, erkölcsi színvonalának és polgári bátorságának igen pontos jellemzését kapjuk." (Lenin Művei. 1. köt. 271–272. old.)

A „humánus liberális" filisztereket – bármilyen nemzetiségűek is – bajos volna költői eszközökkel pontosabban jellemezni. 1907-ben ugyanez a négy sor zárja le Lenin „Heyden gróf emlékére" című pamfletjét is. Az immár nem narodnyik, hanem „békés megújhodás-párti" burzsoá liberális filiszterekkel szemben Lenin hivatkozik Scsedrinre és Turgenyevre, megemlíti, hogy ezek az írók Nyekraszovval együtt arra tanítottak, hogyan lehet felismerni a feudális földesúr önző

* Mi a nyárspolgár? Üres bél, telve félelemmel és az isteni irgalomba vetett reménnyel. – *A ford.*

érdekeit a műveltség máza, a csiszolt, kikent-kifent külső alatt. Goethe verseit éppúgy, mint Nyekraszov költészetét, ismét politikai harcban használja fel Lenin. Most már nem az illegális marxista körök viszonylag szűk olvasórétegéhez szól, amely értett idegen nyelveken, hanem a munkás olvasóhoz. Lefordítja a német szöveget, s rögtön kommentálja Goethe sorait:

„Mi az orosz kadetpárti és a kadetokhoz közel álló liberális demokrata filiszter? Üres bél, tele félelemmel és reménnyel, hogy az ellenforradalmár földesúr megkönyörül rajta!" (Lenin Művei. 13. köt. 46. old.)

Lenin hét év múlva, 1915-ben újra elővette ezt az epigrammát. „A II. Internacionálé csődje" című munkájában kipellengerézte Kautsky tipikusan filiszteri érvelését, amely szerint csak olyan „harccal" érdemes foglalkozniuk a dolgozóknak, amely „minél kevesebb szenvedéssel és áldozattal" jár. „Uram, segíts! Uram, irgalmazz!" Mi a filiszter? – kérdezte Lassalle – és a költő ismert szavaival felelt: „... üres bél, telve félelemmel és az isteni irgalomba vetett reménnyel." (Lenin Művei. 21. köt. 227. old.)

A filiszteri álszent istenfélelem költői jellemzésére támaszkodva Lenin kijelentette, hogy Kautsky prostituálta a marxizmust, és maga is igazi pappá vált. Írásai,

mondta Lenin, undorító és korlátolt elméletet, ocsmány papi maszlagot hirdetnek.

Egyik-másik művészi alak nem közvetlenül az eredetiből, hanem valamely más összefüggésből kerül Lenin publicisztikájába. Így történt a filiszterről szóló xéniával is. Teljes szövege ugyanis a következő:

Was ist ein Philister?
Ein hohler Darm,
Mit Furcht und Hoffnung *ausgefüllt*,
Dass Gott erbarm.

Lenin abban a szerkesztésben idézte az epigrammát, amelyben Lassalle-nál olvasta. Lassalle a „Munkások olvasókönyve" címen ismert beszédében élesen kikelt a német munkásmozgalom filiszteri torzításai ellen, s kigúnyolva azokat, akik csak a felsőbbség jóindulatában reménykedtek, Goethe négysoros epigrammájára hivatkozott.

Lenin publicisztikájában sokminden összecseng Goethének a korabeli filiszterek ellen irányuló megnyilatkozásaival. Forradalmi korszakban a filiszterek maguk leplezik le magukat. Lenin haragosan ír róluk az 1905-ös forradalom időszakában. A publicisztika módszereivel reprodukálja a politikai rémüldözőknek ugyanazt a képét, amelyet Goethe rajzolt meg a költészet eszközeivel:

„Filiszter lelkük joggal súgja nekik, hogy a gyors előrehaladásban nehezebb megpillantani a helyes utat és gyorsan megoldani a bonyolult és új kérdéseket, mint a hétköznapi aprómunka megszokott ütemében; ezért ösztönösen suttogják: ne bántsatok, ne bántsatok! kerüljön el engem a forradalmi-demokratikus diktatúra pohara, csak el ne vesszünk! urak! inkább haladjatok »mindenkor csak lassan, tétova cikcakkban«!..." (Lenin Művei. 8. köt. 284. old.)

A mensevik filiszterség jellemzését Lenin egy másik verses idézettel zárja le – ezúttal „A modern orosz szocialista himnusza" című szatirikus versből idéz. Martov írta, aki addigra maga is hasonlóvá vált óvatos hőséhez. Lenin a „filiszterség virtuózainak" nevezte a mensevikeket.

Élesen ostorozta a filiszterséget az Októberi Forradalom és a polgárháború éveiben is. Figyelmeztetett arra, hogy az „őszintén megszeppent filiszter" olykor még némelyik forradalmárra is tud hatni. 1919 tavaszán Lenin azt írja, hogy a munkásosztály legjobbjai gyűlölik és megvetik a nyárspolgári és filiszteri gondolkodásmódot, mindazokat a tulajdonságokat, amelyek a kispolgárság körében virágzanak. Ostorozza a filiszteri „ostobaságot, hitványságot és jellemtelenséget".

Ha Lenin publicisztikája alapján igyekszünk megrajzolni a politikai filiszter arc-

képét, az meglepően hasonlítani fog a filiszter goethei arcképéhez. Ez arra is példa, hogy a leninizmus közel áll mindahhoz, ami haladó az emberiség történetében. Ez vonatkozik a gyakran éppenhogy filiszterségben elmarasztalható nagy német költő java munkásságára is.

V

Goethét a „Nyugat-keleti Diván" megírására a keleti népek művészete ihlette. Innen ered a költőkről és a költészetről szóló híres négysoros versike. A befejező „Jegyzetek és mellékletek a »Nyugat-keleti Diván« jobb megértéséhez" a következő mottóval kezdődnek:

Wer das Dichten will verstehen,
Muss ins Land der Dichtung gehen,
Wer den Dichter will verstehen,
Muss in Dichters Lande gehen.*

Az utóbbi két sor kétszer fordul elő Lenin írásaiban. Lenin Turgenyev átköltésében idézi őket, mégis Goethére hivatkozik.

„Turgenyev egyik hőse – kezdi Lenin

* Aki meg akarja érteni a költészetet,
Menjen el a költészet országába.
Aki meg akarja érteni a költőt,
Menjen el a költő országába. – *A ford.*

a „Hogyan látja Marxot a nemzetközi liberalizmus" című cikkét – a következőképpen alakította át a nagy német költő sorait:

Wer den Feind will verstch'n,
Muss in Feindes Lande geh'n,

vagyis: »aki meg akarja ismerni az ellenséget, annak el kell mennie az ellenség országába«, az ismerkedjék meg közvetlenül az ellenség szokásaival, erkölcseivel, gondolkozásmódjával és cselekvési módszereivel." (Lenin Művei. 13. köt. 507. old.)

Lenin az egész cikket szerkezetileg úgy építette fel, mint utazást az „ellenség országába" – a burzsoá liberalizmus sajtójának világába. Ez a sajtó kígyót-békát kiabált Marxra halálának 25. évfordulója alkalmával, amelyet 1908-ban ünnepeltek.

Lenin ebben az időben „Materializmus és empiriokriticizmus" című könyvében bírálta meg Avenarius német empiriokritikus „A Tudományos Filozófia Negyedévi Folyóirata" című lapját, s idézte antimarxista kijelentéseit. Egy terjedelmes idézet után megjegyezte:

„Az olvasó bizonyára neheztel ránk, hogy oly hosszasan idézzük ezt a hihetetlenül sekélyes zagyvaságot, ezt az Avenarius terminológiájának jelmezében tet-

szelgő áltudományos bohóckodást. Ámde – wer den *Feind* will verstehen, muss in *Feindes* lande gehen: aki meg akarja ismerni az *ellenséget,* menjen el az *ellenség* országába. R. Avenarius filozófiai folyóirata pedig igazi ellenséges ország a marxisták számára." (Lenin Művei. 14. köt. 329. old.)

*

Lenin nagyon szerette a Goethe művei nyomán született zeneműveket. Ifjúkorában kedvenc operája volt Gounod „Faust"-ja. D. I. Uljanov visszaemlékezései szerint az ifjú Lenin az opera áriáiban érzékelte a tragédia legszebb jeleneteinek és monológjainak költői alapvonását – a nagy feszültséget, a sodró erőt. Valentin áriájában, mint D. I. Uljanov írja, Lenin benne érezte „harcos szellemének egy részét".

Gounod operájának szövegkönyve természetesen nem azonos Goethe szövegével, de a zeneszerző belevitte Valentin szavaiba a tragédia lázadó szellemét. A „Faust" a régi világ elleni harc, a cselekvés, lázadás pátoszával lelkesítette Lenint már ifjúkorában. Kedvelte Lenin a Goethe költői motívumaira, utánozhatatlan alakjai és ritmusa után írt más zeneműveket is. Kedrov említi meg például, hogy 1913-ban Bernben Lenin szívesen hallgatta tőle Beethoven Egmont-nyitányát és Schubert–

Liszt „Erlkönig"-jét*, amely Goethe balladájából született. Marija Sztyeckevics zongoraművésznő emlékezik vissza rá, hogy Lenin 1920-ban egy feszült hangulatú ülés után megkérte az „Erlkönig" eljátszására – ezt a művet „különösen szerette".

*

Lenin egész életpályája során folytonosan érdeklődött Goethe hagyatéka iránt. Valamely személyiség történelmi érdemeit nem aszerint ítélik meg, amit nem adott az illető a mai követelményekhez képest, hanem aszerint, ami újat adott korának elődeihez képest... A történelmi értékelés lenini kritériuma teljes mértékben alkalmazandó a nagy német költő hagyatékára is.

Goethe alkotó munkásságának egyik szovjet kutatója igen találóan hasonlította a költőnek a „Faust"-on végzett gigászi munkáját ahhoz, amikor egy sivatagi, sziklás talajú ország lakói féltő gonddal irányítgatják, terelgetik ciszternáikba a legkisebb erecskéket, a kevéske talajvizet is. Goethe is így gyűjtögette kitartó szorgalommal egy hosszú életen át a „Faust"-hoz a történelem minden prófétai jelzését.

* Lisztnek Schubert „Erlkönig"-dalára írt parafrázisa. – *A ford.*

Goethe költői hagyatéka egész világ, amelynek megvan a maga gyakran rendkívül bonyolult története, s fölöttébb ellentmondásos filozófiája. Hatalmas birodalom ez, merőben egzotikus földrajzzal: hegycsúcsokkal, völgyekkel s még mocsarakkal is, ahová társadalmi környezetének eszmei alacsonyrendűsége kergette olykor a költőt.

Lenin megállapításai arra tanítanak bennünket, hogy becsüljük meg a művészi tökéletességet, s vegyük át a klasszikusoktól azt, ami a harcoló és dolgozó emberhez szól. Ugyanakkor azt is mutatják, hogy mindaz, ami haladó a klasszikusok hagyatékában, valóban halhatatlan. Ez nem „hal el" és nem „szűnik meg" a múlandó felépítmények eltűnésével. Él és harcol, neveli és felvilágosítja az emberiség boldogságáért harcolók új nemzedékeit.

LENIN ÉS SHAW

Lenin igen sokra tartotta a szatíra nagy angol mesterének művészetét és közéleti tevékenységét. Élénk figyelemmel kísérte cikkeinek orosz nyelvű publikációját, beszélgetett róla az angol kultúra képviselőivel.

Még 1915–1916 folyamán, amikor Gustav Steffen svéd publicista könyvét – „A világháború és az imperializmus. Szociálpszichológiai dokumentumok és megfigyelések az 1914–15-ös világháború idején" – tanulmányozta, és jegyzeteket készített a könyvből, megragadták Lenin figyelmét „George Bernard *Shaw* frappáns idézetei az angol képmutatásról", amelyet a nagy angol író következetesen üldözött. Lenin ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy Shaw „*rengeteg* cikket is írt (többek közt a *New Statesman Yearbook*-ban) arról, hogy Németországot »szét kell zúzni«". Lenin a jegyzet szélén vetette papírra ezt a megállapítást, amely jellemzi Shaw-nak

az első világháború éveiben elfoglalt ellentmondásos társadalmi álláspontját.

A „Knyizsnaja Letopisz" 28. számában, amely 1917. július 15-én jelent meg, Lenin aláhúzta és a lapszélen kijelölte a „Szükség van-e a háborúra?" című gyűjtemény bibliográfiai annotációját. Ez a gyűjtemény tartalmazta Shaw egyik cikkét is, amelyet az oroszországi februári forradalom után írt. „A belső egység szükségessége" című cikk visszatükrözte az úgynevezett „forradalmi honvédelem" akkoriban tipikus hangulatát, amelynek végzetességét a bolsevikok szakadatlanul hirdették a dolgozók előtt.

Shaw kétségtelenül tévedett, amikor az imperialista háború folytatására buzdította az orosz katonákat, de ugyanakkor élesen és kíméletlenül szembeszállt az ellenforradalommal.

„Csak ostobák, csak sötét, tudatlan fanatikusok merészelhetnek arra gondolni – írta Shaw –, hogy Oroszországot visszataszítsák abba a gödörbe, amelyből éppen csak kikecmergett a napvilágra. Semmiképp sem engedhetjük meg sem az eszteleneknek, sem a tudatlanoknak, sem az udvaroncoknak, hogy visszaforgassák az óramutatót."

Két évvel utóbb, 1919-ben Arthur Ransom angol újságíró, a „Hat hét Szovjet-Oroszországban" című könyv szerzője, beszélgetett Leninnel Bernard Shawról.

Lenin elmondta, hogy egy gyűlésen hallotta Bernard Shaw-t.

– Shaw becsületes legény – mondotta Lenin –, csak fábiánusok közé került. Sokkal baloldalibb mindazoknál, akik körülveszik.

„Lenin még semmit sem hallott Shaw »The perfect Wagnerite« (»A tökéletes wagneriánus«) című könyvéről – írja Ransom –, s nagy érdeklődéssel hallgatott, amikor elmondtam a könyv tartalmát. Mikor pedig valaki közbekiáltott, hogy »Shaw bohóc!«, Lenin hirtelen megfordult, s így felelt a közbeszólónak: »Burzsoá államban talán bohóc a nyárspolgárság szemében, de forradalomban bezzeg nem tekintenék bohócnak«."

A Shaw-val kapcsolatos dokumentumok közt van Leninnek egy levele, amelyet 1921. december 6-án írt Gorkijnak, s amelyben arra kérte az írót, hogy vonja be Shaw-t a volgamenti ínségesek megsegítésébe.

„... nem írna esetleg *Bernard Shaw*nak, hogy utazzon Amerikába, s *Wells*nek, aki most éppen Amerikában van, hogy ketten együtt legyenek segítségünkre az éhezők megsegítésében?"

Lenin a szovjet emberek barátját becsülte Shaw-ban.

Shaw angol életrajzírói esetleg megállapíthatnák, hogyan reagált a nagy író erre a kérésre.

Alább közöljük Lenin megjegyzéseit ahhoz az előszóhoz, amelyet Shaw a „Vissza Matuzsálemhez" című drámai pentalógiája elé írt.

A műben Shaw azt állítja, hogy az emberek – szellemi fejlődésük szempontjából – kiskorúakként halnak meg, mert az ember csak akkor válik teljesen érette és bölccsé, ha eléri a „bibliai" – „matuzsálemi" – kort, a háromszáz évet.

Sok kritikus és irodalomtörténész komolyan vette ezt az „elméletet", s mérgesen rárontott Shaw „deduktív biológiájára". Ámde Shaw drámáinak eszmei mondanivalója korántsem e paradoxonokban rejlik, hanem abban az állításban, hogy a tőkés rend által szellemileg elnyomorított ember intellektuális és morális szempontból nem teljes értékű.

Az első darabban Shaw szellemesen átköltí a bibliai meséket. A szerző a testvérgyilkossággal vádolt Káin szájába olyan szavakat ad, amelyek leleplezik a gyilkosságnak mint az „erő" és a „bátorság" kultuszának imperialista „filozófiáját" – azt a „filozófiát", amely néhány év múlva még tökéletesebben kiteljesedett a fasizmusban.

– Én vagyok az első gyilkos; te csak az első ember vagy – mondja Káin Ádámnak. – Bárki lehetne az első ember. Ez éppoly könnyű, mint az első káposztafej-

nek lenni. De az első gyilkos csakis bátor ember lehet . . . (146. old.*)

Káin engedelmes rabszolgákról álmodik. Büszkén kijelenti, hogy ő „hős és felsőbbrendű ember" (150. old.). Ámde Éva, akinek alakjában az anyaság, a szerelem, a teremtő élet eszméjét szimbolizálja a szerző, megvetően félbeszakítja fecsegését:

– Felsőbbrendű ember? Nem vagy te felsőbbrendű ember. Anti-ember vagy! Az vagy a többi embernek, ami a menyét a nyúlnak. (150–151. old.)

A második rész cselekménye „a háború utáni első években" játszódik. Ebben a részben a tudós Franklin Barnabas ütközik össze „bolsevik" leányával, Savvyvel és Burge-zsel, az elvtelen politikai karrieristával. Ezt a burzsoá politikust Lloyd George-ról mintázta a szerző. Barnabas maró gúnnyal így nyilatkozik róla: „Ha megint hatalomra jut, egy csomó szocialista és antiszocialista, imperialista és kis-Anglia-párti, öntöttvas-materialista és rajongó kvaker, keresztény scientista és oltási kényszer-barát, szindikalista és bürokrata élén fogja találni magát . . ." (185–186. old.)

Burge viszont Lubin, a veszélyes politi-

* A zárójelben közölt oldalszámok a könyv magyar kiadására vonatkoznak, amely az Athenaeumnál jelent meg Hevesi Sándor fordításában évszám nélkül. – *A ford.*

kai konkurrens ellen rohan ki (akiben könnyen felismerhetjük Asquith-t), de az a népről szavaló Burge demagógiáját olyan megsemmisítő replikával parírozza, amelyben könnyen felismerhetjük magának Shaw-nak az intonációját:

– Ne tegye magát nevetségessé, Burge. Maga egy vidéki fiskális, aki jobban elszakadt a néptől, idegenebb tőle és jobban reszket attól, hogy az a maga színvonalára felemelkedjék, mint akármelyik herceg vagy érsek. (201. old.)

Shaw, az imperialista háborúk szenvedélyes ellensége, Barnabas-szal mondatja el saját, őszintén antimilitarista nézeteit:

– Most pedig várunk, minden városra és minden kikötőre óriási ágyúkat irányítva, hatalmas repülőgépekkel, melyek minden pillanatban készen állnak, hogy a levegőbe repüljenek és bombákat dobjanak le, melyeknek mindegyike eltöröl a föld színéről egy egész utcát, mérges gázokkal, melyek egy lélegzetre emberek ezreit pusztítják el ... (210–211. old.)

A negyedik, „Egy éltes úriember tragédiája" című részben, Shaw áthelyezi a cselekményt időszámításunk után 3000-be, s szembeállítja a jövő embereit kortársaival. Egyikük találkozik a jövő asszonyával, s megkérdezi tőle, nem tartozik-e a helybeli földbirtokosok közé. Az asszony tagadóan rázza fejét, s elmondja, hogy az országnak ezen a részén csak le-

genda maradt meg azokról az állatokról, amelyeket így neveztek, de ezeket az állatokat később kiirtották s már kivesztek. Az „idős úriember" – az angolszász burzsoá korlátoltság megtestesítője – megtudja, hogy ezer évvel ezelőtt – 2000-ben – „volt egy háború, amelyet »a háborút megszüntető háborúnak« neveztek. Abban a háborúban, amely körülbelül tíz évvel később tört ki, egy katona sem halt meg, de kilenc európai főváros eltűnt a föld színéről. Úgy látszik, nagyszerű tréfa volt, mert az államférfiak, akik azt hitték, hogy halálba küldenek tízmillió közönséges embert, maguk röpültek levegőbe házastul, családostul, míg tízmillió ember vígan heverészett az üregekben, amelyeket maguknak ástak. Később még a házak is megmaradtak, csak a lakosokat mérgezték meg gázokkal, amelyek egy lelket sem kíméltek meg." (349. old.) ... Végül a befejező, ötödik részben a szerző szembeállítja a 31 920. esztendő embereit a kapitalista civilizáció handabandázó, tudatlan, becstelen, gyáva, aljas torzszülötteivel. Így lázad fel az író a burzsoá világ számára gyűlöletes jelenségei ellen, belepillantva a legendás múltba, a korabeli jelenbe és a fantasztikus jövendőbe.

Shaw mélységesen humanista drámájában a tőle megszokott módon leleplezi a burzsoá világ bűneit, gyógyíthatatlan fekélyeit és betegségeit. S ezt a kapitaliz-

mus ellen irányuló ragyogó pamfletet, ennek filozófiáját, ideológiáját, moráljét, vallását, politikáját sok kritikus „a kapitalizmus védelmében írt evangéliumnak" nyilvánította, jóllehet az egész dráma első sorától az utolsóig tagadja a kapitalizmust. Értelmét abban foglalták össze, hogy igenli „a reakciós burzsoá eugenika eszméit", jóllehet Shaw számára ezek az eszmék csak a szatirikus leleplezés paradox formáját jelentik.

Lenin itt közölt megjegyzései szöges ellentétben állnak ezekkel az egyoldalú megállapításokkal, noha az előszóban Shaw hibái különösen világosan és láthatóan kiütköznek. Lenin irodalomkritikai ítéleteinek megkülönböztető sajátosságuk, hogy Lenin sokoldalúan, dialektikusan vizsgálta az író művészetét, eszmei-művészi erényeinek és fogyatékosságainak összefüggésében. Lenin ezúttal is kiemeli Shaw szarkazmussal teli antikapitalista megállapításait az angol iskola által terjesztett burzsoá-feudális erkölcsről, a mélységesen reakciós burzsoá kultúráról, amely az úgynevezett „művelt embert" politikailag elmaradottabbá teszi a „műveletlennél". Teljesen egyetért Lenin Shaw dühös kitöréseivel, amikor az a nyerészkedésen alapuló kapitalista társadalmat, a semmittevés, a fényűzés és az élősdiség iránti burzsoá tiszteletet ostorozza. Shaw-val együtt bélyegzi meg a tőkés vi-

lág politikai főkolomposait, „a militaristákat és az imperialistákat", „a fontoskodó, bolond akarnokokat, az üzleti kalandorokat", „a pénzpiac élősdi ügynökeit", akik „halálos biztonsággal gyakorolják az elnyomást és a leigázást". (16. old.)

Fölöttébb időszerűek azok a Lenin által külön megjelölt oldalak, ahol Shaw leleplezi az angol háborús uszítókat, akikben már a húszas években ..rémületté sűrűsödött" a hírhedt „angol óvatosság" (17. old.). Felháborodva ír Shaw az ostoba agresszorokról, akik „csak abban látják biztonságukat, ha katonai uralom alá hajthatják az egész földkerekséget, vagyis egy... lehetetlen valamiben..." (17. old.).

Lenin szívből támogatja Shaw-t, a szatirikust, a kapitalizmus engesztelhetetlen ellenségét. Legtalálóbb, legfrappánsabb burzsoáziaellenes megállapításait, aforizmáit és paradoxonait a hagyományos lenini jelzések: „bien dit" („jól mondja"), „NB" („nota bene" – „jól jegyezd meg") és lapszéli vonalkák kísérik.

Shaw-ban azonban a kapitalizmussal szemben táplált olthatatlan gyűlölet együtt élt egy csomó reformista tévedéssel, amelyek a maguk módján visszatükrözték a XX. század eleji angol munkásmozgalom sajátosságait és gyengéit. Shaw fábiánus, vagyis kispolgári szocialista volt,

s bár egy fejjel magasabb a „Fábiánusok társaságában" működő társainál, s elsősorban Sidney és Beatrice Webb-nél*, természetesen nem tekinthetjük következetesen forradalmi marxistának. S Lenin megjelöli Shaw-nak azokat a kijelentéseit, amelyekben fábiánus „szocializmusa" tükröződik vissza. Lenin kétségbe vonja a Webb-házaspár fölöttébb elfogult shaw-i jellemzését. Rosszalló felkiáltások kísérik Shaw sorait ott is, amikor az valami újsütetű „teremtő evolúcióról" beszél, mint „igazi tudományos hitvallásról", amelyre most a bölcs emberek mind áhítoznak. (21. old.) Csak megemlítjük, hogy Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című művét, amely élesen fellép mindenfajta „istenkeresés" és „istenépítés" ellen, nem egészen egy évvel azelőtt adta ki újra, hogy elolvasta Shaw pamfletjét, amely „A hitetlen évszázad" félreérthetetlen címet viseli.

* *Webb, Beatrice* (1858–1943) és *Sidney* (1859–1947) – angol publicisták és közéleti személyiségek. Lenin 1898-ban lefordította oroszra „Az angol trade-unionizmus elmélete és gyakorlata" c. kétkötetes munkájukat. Lenin a Webb-házaspárt az angol társadalmi gondolkodás egyik haladó áramlatának képviselői közé sorolta. Egyidejűleg mint „alapos tudósokat (és »alapos« opportunistákat)" jellemezte őket. Az Októberi Forradalom után a Webb-házaspár, szociálreformista nézeteik ellenére, Shaw-val együtt a Szovjetunió barátjává vált. – *A szerző.*

AJÁNLÁS A „VISSZA MATUZSÁLEMHEZ" C. KÖNYVBEN

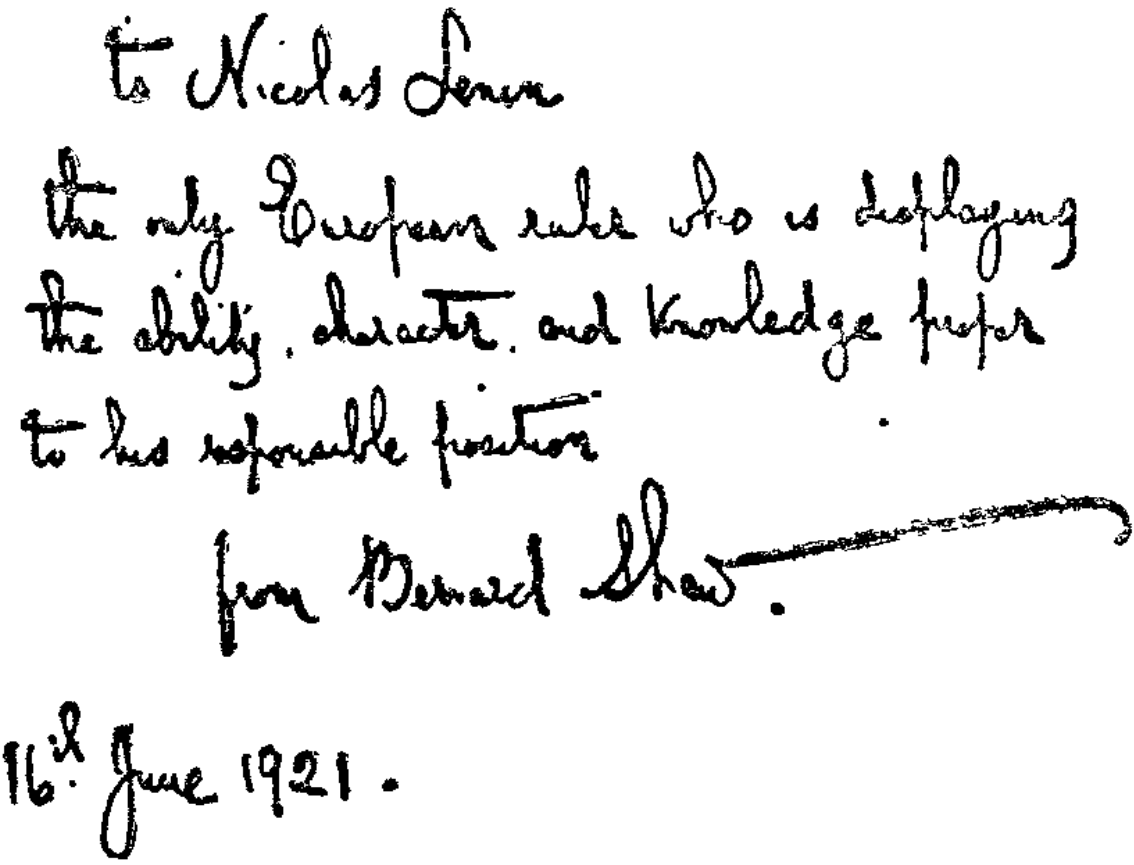

Nyikolaj Leninnek,

az egyetlen európai államférfinak, aki rendelkezik azzal a tehetséggel, jellemmel és tudással, amelyre ilyen felelősségteljes poszton szüksége van az embernek

Bernard Shaw

1921. június 16-án.*

* Az SzKP KB mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézete levéltárából.

Ennek a néhány soros ajánlásnak érdekes története van. A „Vissza Matuzsálemhez" című könyvet Shaw 1921 nyarán küldte el Oroszországba. Tíz év múlva, 1931. július 26-án a moszkvaiak összegyűltek a Szakszervezetek Házának oszlopcsarnokában, hogy megünnepeljék a Szovjetunióba érkezett nagy angol író 75. születésnapját. Shaw többek közt ezt mondta beszédében: „... egyszer elküldtem Leninnek egy könyvemet lelkes ajánló sorok kíséretében, abban a reményben, hogy ezt az ajánlást közölni fogják egész Európában. Nem tudom, mi történt ezzel a könyvvel, de annyi bizonyos, hogy Leninnek ajánlott soraim soha sehol nem jelentek meg."

Shaw fent közölt sorai kiegészítik azt a már ismert nyilatkozatát, amelyben azt mondja, hogy Lenin az egyetlen ember a világon, „aki felülmúl mindenki mást, akit csak kevesekkel lehet egy sorba állítani, de aki még e kevesek közül is egy fejjel kiemelkedik".

A jövő Leninnel van – mondta az író. Lenin évszázadunk hatalmas elméje és szíve, mondta a szovjet embereknek.

1921-ben Shaw közzétett egy cikket ezzel az ironikus címmel: „Szovjet-Oroszország borzalmai." Ebben a cikkben megismétli és kifejti Lenin történelmi érdemeinek azt a jellemzését, amelyet tömören kifejezett az ajánlásban.

„Ez idő szerint csak egyetlen valóban figyelemre méltó államférfi van Európában. Neve – Lenin" – írta Shaw. 1924 januárjának gyásznapjaiban az „Izvesztyija" tudósítójának adott interjújában a következőket mondta: „Most, hogy Lenin meghalt, még a burzsoá sajtóban is dicsérettel halmozzák el, pedig jól emlékszünk rá, hogy hat évvel ezelőtt az angol burzsoázia olyan hazugság- és rágalomhadjáratot indított ellene, mely felülmúlta még azokat az aljasságokat is, amelyeket 1780-ban Washingtonra szórt; emlékszünk arra is, hogy a brit kormány száz millió fontot költött Lenin ellenségeinek finanszírozására. De burzsoáziánk csakhamar rájött, hogy így nem lehet folytatni; beleütközött az angol munkásosztály felháborodásába. Nem kétlem, hogy eljön az idő, amikor itt, Londonban szobrot emelnek Leninnek Washington szobra mellett: Lenin a legnagyobb államférfi egész Európában." Ezek a sorok 1924. január 29-én jelentek meg a sajtóban. Néhány nap múlva az „Izvesztyija" közölte Shaw nyilatkozatának teljesebb szövegét, ahol említést tesz a fenti ajánlásról is. „Boldog vagyok – mondta Shaw –, hogy *akkor* üdvözöltem Lenint mint a legnagyobb európai államférfit, egyik, Leninnek küldött könyvem ajánlásában. Reméltem, hogy ez segít Leninnek megmutatni azt, hogy Angliában nemcsak a *burzsoá* sajtó által elbutított

áldozatok és a politikai vakok osztálya él. De mivel akkoriban rendkívül nehéz volt a postai érintkezés Oroszországgal, s kegyetlen cenzúra dühöngött, félek, hogy ez a könyv, bár az orosz misszión keresztül továbbítottam, nem jutott el rendeltetési helyére."

Ez az aggály nem igazolódott. Shaw könyve megmaradt, s ajánlása jogosan kerül az írónak Leninről szóló más nyilatkozatai közé.

LENIN SZÉLJEGYZETEI G. B. SHAW „VISSZA MATUZSÁLEMHEZ" C. DRÁMAI PENTALÓGIÁJÁNAK ELŐSZAVÁHOZ*

AZ EMBERI ÁLLAT POLITIKAI FOGYATÉKOSSÁGA

ha—ha!

... A politikai neodarwinizmus méreteiben oly ijesztő és következményeiben olyannyira kiszámíthatatlan európai katasztrófát idézett föl, hogy most, 1920-ban, amikor e sorokat írom, még mindig nem bizonyos, hogy civilizáció|nk| túl fogja-e élni? E katasztrófa körülményei, a mozi által kitenyésztett

NB

* Az SzKP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézete levéltárából.

gyermekes romanticizmus, amely lehetővé tette, hogy mint keresztes-hadjáratot állítsák a dolgot a nép elé, s legkivált a nyugat-európai győztesek tudatlansága és baklövései, amikor az erőszakosságok ideje lejárt s elérkezett a rekonstrukció pillanata: megszilárditották azt a kétségemet, amely negyven esztendei szocialisztikus működésem alatt érlelődött meg bennem, hogy vajon az emberi állat, amilyennek nem látjuk, képes-e megoldani azokat a társadalmi problémákat, amelyeket az ő saját halmozása, vagy mint ő nevezi, civilizációja eredményezett? (9. old.)

A HITETLENEK GYÁVASÁGA

. . . E pillanatban Európának egyik fele, miután földre teperte Európa másik felét, agyon akarja azt verni, ami talán sikerülni is fog; logikai szempontból ez az eljárás nem egyéb, mint egészséges neodarwinizmus. És a jólelkű többség tehetetlen borzalommal szemléli a dolgot s elhiszi a kizsákmányolók fizetett sajtójának, hogy az

agyonverés nemcsak egészséges üzleti befektetés, hanem az isteni igazságszolgáltatás megnyilatkozása, amelynek az agyonverők csak buzgó eszközei.

De ha az Ember csakugyan képtelen arra, hogy megszervezzen egy nagy civilizációt, sőt még egy falut vagy törzset sem képes túlságosan jól megszervezni, mi célja lehet, hogy vallást adjunk neki? A vallás föl fogja kelteni igazságszomját, de vajon gyakorlatilag képessé fogja-e tenni arra, hogy ezt a szomját és éhségét csillapítsa? A jó szándék egy szemernyi politikai tudományt sem garantál, mert ez nagyon bonyolult valami. Ennek a tudománynak, amennyire én tudom, Angliában Sidney és Beatrice Webb a leglelkesebb, legfáradhatatlanabb, legtehetségesebb és legönzetlenebb képviselői. De nekik is negyven esztendei előkészítő munkára volt szükségük, mialatt több tanulmányt tettek közzé (amelyeket Adam Smithnek „A nemzetek gazdagságáról" szóló munkája mellé lehet állítani), hogy megszerkeszthessék azt a politikai alkotmányt, mely megfelel a mai szükségleteknek... (10. old.)

ha—ha!

A szokásos felelet úgy hangzik, hogy nekünk kell kinevelnünk a tanítóinkat, vagyis saját magunkat. Az állampolgári és politikai tudományt be kell vinnünk az iskolába. De csakugyan be kell-e vinnünk? Ez esetben nincs szó muszájról, a rideg tény az, hogy az állampolgári és politikai tudományt tilos tanítanunk. Az iskolamester, aki megkockáztatná, csakhamar az utcára kerülne (s nem volna egy tanítványa, sem egy fillérje), vagy talán a vádlottak padjára kerülne, s védhetné magát azzal a nagyhangú váddal szemben, hogy a kizsákmányolók ellen lázított. Iskoláinkban a kereskedelmi rendszer által megrontott feudálerkölcsöt tanítják, és dicsőség és siker mintaképeiként magasztalják a katonai hódítót, a rablólovagot és a kapitalistát. S a próféták, akik keresztüllátnak e csaláson, hiába hirdetik és tanítják a helyesebb evangéliumot; azok az egyesek, akiket sikerül megtéríteniök, arra vannak ítélve, hogy pár esztendő alatt eltűnjenek; az új generációkat pedig visszarontják az iskolák-

NB

bien dit

ban a tizenötödik század etikájába s ezek azt hiszik magukról, hogy liberálisok, ha VII. Henrik eszméit védelmezik, s úriemberek, ha VII. Henrikkel szemben III. Richárd eszméit pártolják. Így a

bien dit)) művelt ember sokkal ártalmasabb, mint a műveletlen; igazán csakis az iskolai nevelés elégtelen és hamis mivolta őriz meg bennünket attól, hogy az általanok szikláján zúzzuk be a fejünket, ahelyett, hogy a merő tudatlanság árán sodródjunk tovább (a szülők nem is küldenék gyermekeiket az iskolába, legfeljebb kényszer alatt, ha azok nem így működnének, mint a börtönök, amelyek a serdületleneket meggátolják abban, hogy gyötörjék a felserdülteket). A szabadulás útja nem az iskolamesteren visz keresztül. (11–12. old.)

HOMEOPATA NEVELÉS

Való igaz, hogy az emberiséget nem válthatják meg kívülről sem az iskolamesterek, sem pedig másféle mesterek; legfeljebb megbéníthatják és megláncolhatják. Példaszó, hogy ha egy macskát megmos-

!! NB

datnak, az soha többé nem fog mosakodni. Talán igaz, talán nem, de annyi bizonyos, hogy amire egy embert tanítanak, azt sohasem fogja megtanulni... Azért is, ha azt akarod, hogy tiszta legyen a macska, önts rá egy dézsa sarat, mert akkor minden erejével azon lesz, hogy lenyalja magáról, úgyhogy végeredményben tisztább lesz, mint volt... (12. old.)

A TECHNIKAI NEVELÉS ÖRDÖGI EREJE

NB

Ugyanakkor azonban – és ez a dologban a legszörnyűbb – technikai oktatásunk becsületes és eredményes. A középiskolai diák, akit a kizsákmányolás alapján álló társadalom mivoltát illetőleg megzavarnak, elvakítanak, félrevezetnek, s arra tanítanak, hogy tisztelje a fényűző és lusta heréket, a lovaglás, céllövés és testi ügyesség terén buzgó és alapos kiképzésben részesül, amely csak abból a legőszintébb vágyból fakadhat, hogy ezeket a dolgokat jól csinálja, sőt a lehető legjobban csinálja. A hadseregben megtanul repülni, bombát hajítani s legjobb tudása szerint

bánni a gépfegyverrel. A hatásos robbanószerek feltalálója jutalmat és kitüntetést nyer; a fegyverek, hadihajók, tengeralattjárók s tábori ágyúk gyártását, amelyekben a robbanószerek pusztító hatása érvényesül, a legtehetségesebb módon tanítják; az oktatók igazán értik a dolgukat, s komolyan azt akarják, hogy növendékeik célt érjenek. Az eredmény az, hogy a romboló erőket, amelyeket a végtelen bölcsességnek és végtelen jóakaratnak sem tudna az ember nyugodt lélekkel kiszolgáltatni, romantikus diákhazafiak kezébe tesszük, akik lehetnek nobilis lelkek, de a nevelés révén mégiscsak tudatlanok, balekok, snobok és sportférfiak, akiknek hitvallásuk a harc, művészetük az ölés. A katonai imperialistákat, akik állandóan rettegnek a betöréstől és a leigázástól, a fontoskodó, bolond akarnokokat, az üzleti kalandorokat, akikre nézve a nemzet ipari működésének helyes megszervezése megsemmisítő hatással volna, a pénzpiac élősdi ügynökeit s azokat az ostoba lelkeket kivéve, akik minden meglévőt csak azért akarnak konzerválni, mert már megszokták: – a politikai hatalom, amely ilyen körülmények

NB

között úgyis hiábavaló: – vagy öröklés útján érhető el, vagy egyszerű adás-vétellel (úgyhogy újságokat tartanak fenn, amelyekről azt állítják, hogy a közvélemény szervei), vagy megnyerő asszonyok cselszövényei vagy becsvágyó talentumok révén, akiket prostituálnak a kapitalizmus céljaira, amely mindent elharácsolt magának s így csakis ő van abban a helyzetben, hogy fizesse a számlát. A magas politikához nem értenek sem azok, akik kormányoznak, sem azok, akiket kormányoznak. Még azt sem tudják, hogy van olyan tudományág, amelynek politikai tudomány a neve. És mégis halálos biztonsággal gyakorolják az elnyomást és a leigázást, a civilizáció megsemmisítése árán is, mert a legbecsületesebb és legalaposabb módon nevelték ki őket emberirtókká. Alapjában véve minden uralkodó tökéletlen, s nincs rosszabb dolog a világon, mint az olyan tökéletleneknek az uralma, akik a fizikai kényszer ellenállhatatlan eszközeivel rendelkeznek . . .

NB

NB

Az uralkodókat is megfélemlíti, hogy a gyilkoló és romboló szerszámok óriási módon elterjednek s egyre olcsóbbá válnak. Az angol

kormány mostanában, amikor a tengeralattjárók, a bombák és a mérges gázok olcsók és könnyen gyárthatók, jobban fél Írországtól, mint félt a háború előtt a német birodalomtól; ennélfogva a régi angol óvatosság, amely a hatalmak egyensúlyát a tengereken való uralommal tartotta fenn, olyan rémületté sűrűsödött, amely csakis abban látja biztonságát, ha katonai uralom alá hajthatja az egész földkerekséget, vagyis egy olyan lehetetlen valamiben, amit azonban katonák, lelkészek és szigetlakó, hazafias laikusok mégis lehetségesnek fognak tartani. (15–17. old.)

NB

NB

Sok ember azonban olvas értekezéseket, de nem képes Bibliát olvasni, Darwin nem bírta Shakespeare-t olvasni. Némelyek, akik mind a kettőt bírják olvasni, eszméik történetét szeretnék megismerni. Némelyek történelmi tudatlanságuk folytán teljesen belegabalyodtak abba az átlagos felfogásba, amely a teremtő evolúciót összekeveri a faji kiválasztással, minélfogva visszariadnak attól, hogy különbséget lássanak a kettő között. Az ő kedvükért rövid történetét kell adnom itt annak a küzdelemnek,

ámely a darwinistáknak (bár nem magának Darwinnak) az evolúcióról vallott felfogása, vagyis a természetes kiválasztás elve és a teremtő evolúciónak nevezett igazi tudományos hitvallás között végbement, amelyre most a bölcs emberek mind áhítoznak. (21. old.)

Hm!

LENIN

ÉS A KÜLFÖLDI IRODALOM

LENIN ÉS GOETHE

LENIN ÉS SHAW

MAGYAR HELIKON